

הרב יהודה ליב פלס
מודיעין עילית

התכלת בימינו – רשות או חובה?

לע"נ אאמו"ר הכ"מ הרה"ג ר' אליהו אליעזר זצ"ל
בן יבלחט"א הרה"ג ר' משה מאיר שליט"א

הנה בשנים האחרונות נמצאו הוכחות רבות לכך שחלזון התכלת הנעלם הינו שבלול ימי בשם "מורקס טרונקלוס" (ארגמון קהה קוצים), ויש לדון לאור גילויים אלו, האם יש בהם כדי לחייב לבישת התכלת, ואם בתורת וודאי או בתורת ספק. ולא לפסוק הלכה באנו, אלא ללמוד את הענין כדרכה של תורה. והנה הנידון בזה יש לחלקו לכמה חלקים, והם: א. האם יש להוכחות אלו תוקף בדין התורה. ב. אם אכן יש להם תוקף הלכתי, האם די בזה כדי לחייב. ג. האם ישנם פרטים נוספים בענין התכלת שאי אפשר לנו לבררם ויש בהם כדי לעכב קיום המצוה; ונדון בהם בעז"ה אחד לאחד.

הנידון הראשון

האם יש להוכחות לזיהוי החלזון תוקף הלכתי. הנה בין שלל ההוכחות יש להבחין בשלוש הגדרות של הוכחות, שמצאנו שסומכים עליהם בשאר דיני התורה:

ההוכחה הראשונה – "סימנים" הנה בגמ' מצאנו כמה סימנים לחלזון התכלת, חלקם הובאו ע"י הראשונים וחלקם לא. ובסימנים יש להבחין בין סימן מובהק, כלומר סימן שהוא בלעדי לחלזון זה ואיננו בשום בע"ח אחר, לבין סימן שאינו מובהק, שאף אם מצאנו חלזון עם סימן זה יתכן וישנו ג"כ בבע"ח אחר. והנה סימן אחד מוכח בגמ' שאינו בנמצא בעוד בע"ח, והוא הסימן של "ובדמו צובעין תכלת" דבמנחות דף מ"ב ע"ב ישנן שתי שיטות איך לבדוק צמר צבוע בתכלת, האם נצבע בחלזון הכשר או בקלא אילן הפסול, ואיתא שם (מ"ג ע"א) שבדוק

לתכלת בבדיקה אחת, ולא עמד בה, ובבדיקה שניה ועמד בה, ואמר רב אחאי שמזה מוכח שצריך לעשות את שתי הבדיקות יחד, דאל"כ מה טיבו של זה, לא תכלת ולא קלא אילן: מוכח מזה, שאין מין אחר בנמצא, אלא או תכלת או קלא אילן, ונמצא א"כ שאין סימן זה של "ובדמו צובעין תכלת", אלא בחלזון הכשר בלבד, ולא בשום מין אחר, כי אם בקלא אילן. והשתא כיון שנמצא בחלזון זה, שצובעין בו תכלת, ובוודאי קלא אילן אינו (שהרי קלא אילן כתבו הגאונים והערוך (ערך קלא אילן) והנמו"י (ב"מ ל"ד בדפי הרי"ף) שהוא צמח הנקרא אינדיגו (או ניל), ואילו בע"ח זה ודאי חלזון הוא, כדמוכח ברש"י ע"ז (דף כ"ח ע"ב ד"ה משקדי) שכתב שחלזון הוא לימ"ץ בלע"ז, והיינו מה שנקרא בימינו חלזון), ונמצא א"כ שיש סימן מובהק, שסומכין עליו בכל דיני התורה (היכא שאינו מוציא ממוחזק), שזהו החלזון הכשר לתכלת, יודגש כי המדובר בצבע טבעי שבו השתמשו בזמנם, ולא בצבעים סינטטיים שמהם יש כיום לרוב. אמנם אולי יש לדחות הראיה מהגמ' הנ"ל דשמא מין זה לא היה ידוע בזמנו של רב אחאי, ולכן לא חשש לו. אמנם באמת גם לולי הגמ' הנ"ל יש לומר, שלא הוזכר בשום מקום שישנו חלזון כשר וישנו פסול, ולא הוזכרו אלא שני מינים, חלזון וקלא אילן, (אמנם במקור"א איתא "צבעונים וקלא אילן"). ועוד י"ל, שאף אם ישנו יותר מחלזון אחד הצובע תכלת, כל החלזונות כשרים, דבגמ' (מ"ג ע"ב) וכן בתוספתא (מנחות ט, ו) לא הוזכר אלא "חלזון", וסימני החלזון במנחות מ"ד ע"א י"ל דדברי אגדה הם ולא לעיכובא, והראיה שהרי הרי"ף לא הביא ברייתא זו.

ההוכחה השניה – עפ"י עדויות הנוכרים, דהנה זה מבואר בכתבי הקודש (יחזקאל ומגלת אסתר ועוד), ובגמ' (שבת כו.) ומדרשים שהתכלת שימש ג"כ לבגדי מלכות, והנה ישנם כתבים של הסטוריונים גויים מזמן שהיה התכלת מצוי, שתיארו בהרחבה את תעשיית בגדי המלכות שנצבעו בחלזונות אלו והדומים להם, ובמקום המוזכר בגמ' (שבת שם) "מסולמא דצור עד חיפה", נמצא א"כ שזהו חלזון התכלת. והנה בנאמנות עדויות אלו, יש לדון, דלכאורה הרי הם בגדר "אומן לא מרע אומנותיה", שהרי הם כתבו את ספריהם כדי לתאר את הטבע ושימושיו, וספרים אלו נכתבו בזמן שהיו דברים אלו גלויים לכל, ובודאי שלא

יכתבו בהם דברים שאינם נכונים, אמנם יתכן שכיון שאין בידנו כתיבה ממש אלא מה שהועתק מהם, א"כ אינו אלא בגדר מסיח לפי תומו שמקובל אצל הגויים שאלו ספריהם. (וכבר דנו הפוסקים אם גוי מסל"ת נאמן לכל דיני התורה). עוד יש להוסיף שבספרי חוקיהם ג"כ מוזכר חלזון המורקס כחלזון שמופק ממנו צבע כחול, ולזה יש נאמנות של ערכאות של גויים (אא"כ אין אלא העתקות וכנ"ל). ועוד יש לומר בכל זה, שכיון שהוחזק דבר זה בכל העולם, שזה המקור לצבע הפורפרא המלכותי בימי קדם, יתכן שאי"צ להגדרה מסוימת של נאמנות, אלא אנו יודעים שכך המציאות.

ההוכחה השלישית – ממקורותינו אנו, והוא מהירושלמי שהובא בראבי"ה (ברכות סי' כ"ה, ואינו לפנינו) שקורא לתכלת פורפירין, ולכאור' היינו הצבע הנ"ל הנקרא פורפירא בכמה לשונות. וכן במוסף הערוך (ערך פרפירא) כתב שפרפירא הוא בלשון יון ורומי בגד תכלת. וכן בשלטי הגבורים (להר' אברהם הרופא פורטליאני, פרק ע"ט) כתב שפורפירא הוא החלזון שצובעים בו תכלת, וכן כתבו החוות יאיר (מקור חיים עמ' צט) והיעב"ץ (מטפחת ספרים ד') שזהו התכלת. וכן הרמב"ן ריש פרשת תצוה כתב וז"ל "והתכלת גם היום לא ירים איש ידו ללבוש חוץ ממלך גויים", והנה זה ברור שכוונתו לאפיפיור (יעו"י ברמב"ן בראשית יד, א, ואכ"מ) וזה ידוע בבירור שהוא לבש פורפירא. הרי יש כאן עדות ברורה מהגמ'. הרמב"ן והאחרונים הנ"ל שזהו חלזון התכלת.

העולה מכל זה, שזיהוי החלזון הזה כחלזון התכלת, הוא וודאי ע"פ דיני התורה, ואין ספק בדבר.

הנידון השני

אם באמת התברר לנו שזהו חלזון התכלת, האם יש בזה לחייב לכישתו בזה"ז. וזה יש לחלק לשני עניינים, האחד – האם די בסימנים והוכחות, או שמא זה בכלל הדברים הצריכים מסורת. והשני – שמא אין חיוב תכלת בזה"ז. ועל העניין הראשון, שמא צריך מסורת ואין די בהוכחות, ע"ז יש להשיב, חדא, מהיכי תיתי, עד כאן לא שמענו להצריך מסורת אלא להחמיר כגון, שלא לקחת אלא אתרוג שיש עליו מסורת, ולא לאכול אלא עוף שיש עליו מסורת, אבל כאן שע"פ

הראיות הרי יש כאן חיוב ללבשו, וע"פ המסורת באים לומר שאין חיוב, על המקל להביא ראיה. ועוד, דמפורש בדברי האחרונים לענין זה של תכלת, שאפשר שיתחדש שלא ע"י מסורת, והם, המהרי"ל (בשו"ת מהרי"ל החדשות סי' ה') שכתב לגבי אם יש לחשוש לגזירת סדין בציצית, בזמן שאין תכלת, שיש לחוש גם בזה"ז, "וסברא הוא דשמא יחזור דבר לקילקולו שיהא תכלת מצוי, כ"ש למאי דכתב סמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח ונתן סימנין, בקל היה לעשות תכלת" עכ"ל, הרי להדיא שאפשר שיחזור התכלת ע"י סימנים (אף להתיר שעטנז בציצית!). וכן החמדת שלמה (אהע"ז סי' ט' אות כ"ט) כתב שאף בזה"ז אפשר שיהא תכלת אם נעמוד על הבדיקות שבגמ' (מנחות מב: – וחלזון זה עמד בבדיקות). אמנם באמת נראה שאי"צ לכל זה. דלכאוי' עדות הירושלמי. הרמב"ן והאחרונים הנ"ל יש לה דין של מסורת, ונמצא א"כ שלחלזון זה יש מסורת (ראיה לדבר, דהנה אתרוג מוסכם על כל הפוסקים שצריך מסורת, וכשמרן החזו"א העיד על אתרוג מסוים שכשר הוא, נוטלין אותו אתרוג על פיו, ואין מערער בדבר, ואף כאן הרי העידו הרמב"ן והאחרונים הנ"ל שזהו חלזון התכלת, ואין בודקין מן המזבח ולמעלה).

והעניין השני – שמא אין חיוב תכלת בזה"ז מאחר שנגנו, הנה פשטות הפוסקים אינו כן, שהרי"ף הביא כל דיני תכלת, וכן הרמב"ם לא כתב שאינו נוהג בזמן הזה אם ישנו. וכן מוכח מהמהרי"ל והחמד"ש הנ"ל, שחיובו שריר וקיים אף בזה"ז, ולא אישתייטתיה לאחד מן הפוסקים לומר שנפסק חיובו אף אם ימצא. ומה שמובא בשם האר"י שאין הארת תכלת בזה"ז, לא שמענו לפטור ע"פ קבלה דבר שחיובו מפורש בנגלה.

הנידון השלישי

האם ישנם פרטים שהם לעיכובא במצות התכלת, וא"א לבררם. ונידון זה נחלק לשניים, האחד, בבירור גוון התכלת, והשני במלאכת הצביעה. העניין הראשון, מהו גוון התכלת, גם הוא נחלק לשניים – מהו הגוון, ומהי עוצמתו – אם בהיר או כהה יותר, מה שנקרא כיום כהה, והיינו צבע עמוק וחזק יותר. והנה בגוון התכלת בגמ' נתבאר שדומה לים, וים דומה לרקיע: והנה צבע הרקיע ודאי שהוא

כחול, אך צבע הים נראה ג"כ ירוק (בסמוך לחוף). והתוס' (בסוכה ל"א ע"ב ד"ה הירוק) נסתפקו בזה, שמלשון הגמ' תכלת דומה לים וים דומה לרקיע, משמע שהוא כחול, אך בירושלמי איתא ים דומה לעשבים ועשבים לרקיע, משמע שהוא ירוק. וכן כתב רש"י (עה"ת פר' תרומה וס"פ שלח) שהוא ירוק (אך יתכן שכוונתו לכחול וצ"ע). אמנם הרבה הראשונים כתבו שהוא כחול, וכן פסק הרמב"ם (בהל' ציצית ובהל' כלי המקדש), ולכאור' כך היא גם המסורת, שכך מקובל לפרש שתכלת הוא כחול. עוד יש להוכיח, מצבע הקלא אילן, שזיהויו מפורש בראשונים כמשנ"ת לעיל, וצבעו כחול, ומבואר בגמ' במנחות שצבעו שוה לתכלת וא"א להבחין ביניהם כי אם ע"י הבדיקות.

והספק השני – מהי עוצמת הצבע, אם בהיר אם כהה יותר. והנה ברמב"ם משמע שהוא בהיר יותר, לשון הרמב"ם (ציצית ב, א) "וזהו דמות הרקיע הנראית לעין בטהרו של רקיע" נראה דמיירי בצבע הרקיע הרגיל אצלנו, באמצע היום, ונראה קצת דחוק להעמיד דבריו בצבע הרקיע לעת ערב. אמנם לשון "פתוך שבכוחל" שכתב הרמב"ם, משמע שהוא יותר כהה מבהיר, שעקרו כוחל ופתוך בו לובן (השווה לשון הרמב"ם נגעים א, ד "הפתוך שבבהרת", ודו"ק). ונראה שכן סבר המהר"י קורקוס בפ"ח מהל' כלי המקדש הי"ג, ע"ש (אמנם הוא כתב שמעורב באדמימות, והר"א בן הרמב"ם פירש שמעורב בלובן). וצבע התכלת דנן אף שהוא כהה מ"מ אינו כהה ביותר, ולכאורה ניתן להגדירו "פתוך שבכוחל", וצ"ע.

אמנם בזוהר ובמקובלים והוא מוזכר כצבע כהה, וכן משמע באבן עזרא וכן לשון ר"מ הדרשן שהובא ברש"י ס"פ שלח "דומה לרקיע המשחיר לעת ערב", ומוכח כן במדרש. גם רס"ג תרגם תכלת שבתורה "אסמאנגוואן" שהוא צבע שמים, ובמגלת אסתר על הפסוק ומרדכי יצא וגו' תכלת וחור, כתב ש"חור" הוא כחול בהיר, משמע שתכלת אינו בהיר. אמנם בר מן דין מוכח בגמ' שעוצמת הצבע אינה חד משמעית, ולכאור' כל שהוא כחול כשר בין בהיר בין כהה, והוא מדפסיל (בדף מ"ב ע"ב) מראה שני מגזה"כ, ופי' הראשונים שמראה שני צבעו בהיר יותר, ולא פסלו משום שאינו תכלת אלא מגזה"כ. וגם יש להוכיח מדין הבדיקות, שאם נחלש צבעו בבדיקה ראשונה בודקו בשניה, ואם הושחר יותר

ממה שהיה לפני הבדיקה השניה כשר, משמע אף שלא חזר לצבעו הראשון. (ובחלזון דגן צבעו מוכיח מצד עצמו, שאם נצבע בהיר מידי אינו נראה כצבוע, ואם מרתיחים אותו הרבה עד שנעשה נוטה לירוק, אין צבעו יפה). והעניין השני, במלאכת הצביעה. דשם צריך לצבוע דווקא באופן מסוים ובסמנים מסוימים, ואם לא נצבע כן פסול, ומהיכן נדע זה. אמנם לא הוזכר בראשונים שאופן הצביעה הוא לעיכובא, ולשון הרמב"ם "ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעין עושין" משמע שאין בזה דין של סממנים מסוימים ואופן צביעה מסוים, אלא שצובעין אותו כדרך הצבעין. וכן יש להוכיח מהא דמבואר בגמ' שיש תכלת שעומד בבדיקה ראשונה ויש שאין עומד אלא בבדיקה שניה, ולכאורה היינו משום שנצבעו באופן שונה זה מזה, והכל כשר. ועד כאן לא דנו התוס' במנחות (מ"ב ע"ב ד"ה וסממנים) אלא אם יהא כשר באופן שאין צבעו אלא בצירוף הסממנים, אבל בעניננו צבעו בא מדם החלזון בעצמו, ואין הסממנים אלא להמיסו במים, ובזה לכאורה כשר לכ"ע.

העולה מכל האמור, דלכאורה יש כאן בירור גמור שזו התכלת שאמרה תורה, וחיובו גמור, ולא מצאנו טעם הגון לפטור מזה.